
УДК 94:908-047.37(477)''186/195''

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Shevtsova-Makarenko>

Yevheniia Shevtsova

Assistant of the Department of History and Archaeology, Luhansk Taras Shevchenko National University, Poltava, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4304-6792>

e-mail: e.shevtsova209@gmail.com

Viktoriiia Makarenko

3rd year student of the specialty «History and Archaeology», Luhansk Taras Shevchenko National University, Poltava, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1393-1887>

e-mail: vikamakarenko966@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Shevtsova, Ye. & Makarenko, V. (2025). Conceptual principles of historical and local history research in Ukraine (second half of the 19th — beginning of the 20th century). *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 34, 98–105. (In Ukraine). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Shevtsova-Makarenko>

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF HISTORICAL AND LOCAL HISTORY RESEARCH IN UKRAINE (SECOND HALF OF THE 19TH — BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

Abstract. *The aim of this article is to analyze the conceptual foundations of historical and local studies activities in Ukraine in the second half of the 19th-early 20th century. This objective is achieved by examining the role of statistical institutions in the development of local studies research and the contributions of key scholars and local historians to the formation of the methodological framework and conceptual principles of regional history research.*

The scientific novelty of the study lies in the comprehensive exploration of the interrelationship between the emergence of historical local studies in Ukraine during the second half of the 19th-early 20th century and the activities of statistical institutions within the context of national revival. These institutions functioned not only as administrative bodies but also as scientific centers. For the first time, the role of Ukrainian gubernatorial and zemstvo statistical institutions in the development of local studies and the formation of scientific concepts for researching local history, ethnography, and demography has been systematically analyzed. The contributions of prominent scholars, including V. Antonovych, M. Kostomarov, and M. Hrushevskyyi, to the development of methodological approaches to regional studies have been outlined.

Methodology. The study is based on historical-analytical, comparative, and interdisciplinary approaches. The method of historical reconstruction has been applied to analyze the activities of statistical institutions, while the structural-functional approach has been used to assess their role in the advancement of historical and local studies research. Content analysis of publications and archival sources has been conducted to trace the specifics of local studies activities in the context of the imperial policy of Russification.

Conclusions. The findings suggest that statistical institutions in Ukraine in the second half of the 19th — early 20th century played a unique role in the development of historical and local studies research by integrating administrative, scientific, and educational functions. Unlike similar institutions in the Russian Empire, Ukrainian gubernatorial committees became an integral part of the national revival, developing specialized data collection programs and publishing scholarly historical and local studies materials. These institutions contributed to the systematization of knowledge about local history, which was of particular importance for preserving national identity under imperial repression. The activities of statistical institutions and local historians became a significant factor in the development of Ukrainian historiography and laid the foundations for regional studies, which continued to evolve in the 20th century.

Keywords: historical local studies, historical and local studies activities, statistical bodies, provincial statistical committees, zemstvo statistical bureaus, history of Ukraine, late 19th-early 20th century, V. Antonovych, M. Hrushevskyyi, M. Kostomarov.

Євгенія Шевцова

асистент кафедри історії та археології, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава, Україна.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4304-6792>

e-mail: e.shevtsova209@gmail.com

Вікторія Макаренко

здобувачка 3 курсу спеціальності «Історія та археологія», ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава, Україна.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1393-1887>

e-mail: vikamakarenko966@gmail.com

Бібліографічний опис статті: Шевцова Є., Макаренко В. Концептуальні засади історико-краєзнавчих досліджень в Україні (друга половина XIX — початок XX ст.). *Український селянин*. 2025. Вип. 34. С. 98–105. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Shevtsova-Makarenko>

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX — ПОЧАТОК XX СТ.)**

Анотація. *Мета* статті полягає в аналізі концептуальних засад історико-краєзнавчої діяльності в Україні другої половини XIX — початку XX ст. *Мета* досягається шляхом розкриття місця статистичних органів у розвитку краєзнавчих досліджень і внеску ключових науковців та краєзнавців у формування методологічної бази та концептуальних засад дослідження регіональної історії.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному розкритті взаємозв'язку між становленням історичного краєзнавства України у другій половині XIX — на початку XX ст. та діяльністю статистичних органів на тлі національного відродження, які функціонували не лише як адміністративні установи, а й як наукові центри. Вперше систематизовано роль українських губернських та земських статистичних органів у розвитку краєзнавства та формування наукових концепцій дослідження локальної історії, етнографії та демографії. Окремлено внесок визначних науковців, зокрема В. Антоновича, М. Костомарова та М. Грушевського, у формування методологічних підходів до регіональних студій.

Методологія. Дослідження ґрунтується на історико-аналітичному, компаративному та міждисциплінарному підходах. Використано метод історичної реконструкції для аналізу діяльності статистичних органів, а також структурно-функціональний підхід для вивчення їхнього внеску у розвиток історико-краєзнавчих студій. Контент-аналіз публікацій та архівних джерел дозволяє простежити специфіку краєзнавчої діяльності в контексті імперської політики русифікації.

Висновки. Статистичні органи України другої половини XIX — початку XX ст. відіграли унікальну роль у розвитку історико-краєзнавчих досліджень, інтегруючи адміністративну, наукову та освітню функції. На відміну від подібних установ у Російській імперії, українські губернські комітети стали частиною національного відродження, розробили спеціалізовані програми збору даних та публікували наукові історико-краєзнавчі матеріали. Вони сприяли систематизації знань про локальну історію, що в умовах імперських утисків набувало особливого значення для збереження національної ідентичності. Діяльність статистичних органів і науковців-краєзнавців стала важливим чинником розвитку української історіографії та заклала основи регіональних досліджень, які отримали подальший розвиток у XX ст.

Ключові слова: історичне краєзнавство, історико-краєзнавча діяльність, статистичні органи, губернські статистичні комітети, земські статистичні бюро, історія України, кінець XIX — початок XX ст., В. Антонович, М. Грушевський, М. Костомаров.

Постановка проблеми

Історико-краєзнавча діяльність в Україні другої половини XIX — початку XX ст. відігравала важливу роль у збереженні національної пам'яті та розвитку історичної науки. В умовах імперської політики, спрямованої на уніфікацію історичного наративу та заперечення української окремішності, краєзнавчі дослідження стали засобом збереження історико-культурної спадщини та утвердження національної ідентичності.

Особливий інтерес становить діяльність статистичних органів, які, окрім виконання адміністративних завдань, активно займалися збиранням, систематизацією і публікацією історико-краєзнавчих даних. Губернські статистичні комітети та земські статистичні бюро не

лише документували соціально-економічні процеси, а й здійснювали публікацію матеріалів, що мали вагоме значення для вивчення регіональної історії.

Проблема полягає у недостатньому комплексному дослідженні концептуальних засад історико-краєзнавчої діяльності, зокрема ролі статистичних установ у її становленні. Актуальність теми зумовлена потребою у виявленні методологічних підходів, які використовувалися в цей період для вивчення локальної історії, а також визначенні внеску ключових науковців та краєзнавців у розвиток цієї галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Історіографія порушеної нами проблеми складається із двох основних напрямів: аналізу конкретних історико-краєзнавчих досліджень, здебільшого територіально орієнтованих, та вивчення праць, присвячених теорії й методології історико-краєзнавства України. У межах цього дослідження також виділено окремий сегмент — історико-краєзнавча діяльність статистичних органів України. Їх внесок у збільшення джерельної бази для розвитку краєзнавства України. Перший напрям — аналіз конкретних історико-краєзнавчих досліджень — базується на численних працях, які мають регіональну спрямованість. Так, у роботах Ж. Тоцької¹, С. Терського² та Б. Гаврилів³ на прикладі окремих регіонів (Волинь та Прикарпаття відповідно) проаналізовано становлення краєзнавчих практик, акцентовано увагу на ролі регіональних діячів та установ у формуванні локальної краєзнавчої традиції. У працях Л. Баженова⁴ та І. Ярмошика⁵ виокремлено тенденції становлення історичного краєзнавства на Правобережній Україні та Волині. Ці дослідження демонструють, що історико-краєзнавча діяльність значною мірою залежала від місцевих соціально-економічних та культурних умов. Другий напрям — теоретико-методологічний аналіз — представлений фундаментальними напрацюваннями Г. Бондаренка⁶, О. Реєнта⁷ та Я. Верменич⁸. У них висвітлено основи концептуальних засад та сучасних підходів до краєзнавчих досліджень, приділено увагу теорії регіоналізму, методологічним аспектам та зв'язку краєзнавства з історичною регіоналістикою.

Особливе місце в історіографії посідають дослідження, присвячені внеску статистичних органів України у краєзнавчі практики. Наприклад, у працях А. Крилової⁹, О. Макієнка¹⁰ та М. Поєдинка¹¹ розкрито роль статистичних служб у систематизації даних про історію українських міст та селищ, особливості землеволодіння та сільського господарства, про етнічні та соціальні групи, а також інші культурні та соціально-побутові аспекти регіонального розвитку. Видання губернських статистичних комітетів, як от Полтавського та Чернігівського, вивчаються з точки зору їхнього значення для формування краєзнавчих знань. Окремо відзначимо публікацію О. Дроздової¹², в якій авторка проаналізувала статистичні видання Полтавського губернського земства, що містять цінні краєзнавчі відомості.

1 Тоцька Ж. Розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині в першій половині XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2012. — 225 с.

2 Терський С. Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2010. 378 с.

3 Гаврилів Б. Розвиток українського історичного краєзнавства на Прикарпатті (XIX — початок XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 1996. С. 11.

4 Баженов Л. Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (кінець XVIII — перші десятиріччя XX ст.): автореф. дис... д-ра іст. наук : 07.00.01. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К., 1996. 34 с.

5 Ярмошик І. Становлення історичного краєзнавства Волині в XIX — на початку XX століть. Житомир: Волинь, 1998. 24 с.

6 Бондаренко Г. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства. *Краєзнавство*. 2011. № 3. С. 23–29.

7 Реєнт О. Науково-методологічні засади сучасного краєзнавства. *Краєзнавство*. 2017. № 1–2. С. 21.

8 Верменич Я. Історична регіоналістика і краєзнавство: діалектика співвідношення. *Історико-географічні дослідження в Україні*. 2004. № 7. С. 29–47.

9 Крилова А. Земські статистичні публікації як джерело дослідження землеволодіння етнічних та соціальних груп Північного Приазов'я. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2010. Вип. XXVIII. С. 446–451.

10 Макієнко О. Олександр Русов — організатор земської статистики в Херсонській губернії. *Україна соборна*. 2005. — Вип. 2. Ч. III. С. 115–125. Макієнко О. Діячі Херсонського земства: Олександр Олександрович Русов. *Південний архів. Істор. науки*. 2007. Вип. 26. С. 191–192.

11 Поєдинок М. Статистичні роботи Полтавської та Харківської губернських земських управ для розвитку агрономічних досліджень (кінець XIX — початок XX ст.). *Вісник аграрної історії*. 2015. Вип. 11–12. С. 250–254.

12 Дроздова О. Видання Статистичного бюро Полтавського губернського земства як джерело краєзнавчих відомостей. *Бібліотечна планета*. 2001. № 1. С. 35–36.

Таким чином, історіографія історико-краєзнавчих досліджень України представлена двома основними векторами: територіально спрямованими дослідженнями та теоретико-методологічними розробками. Окремо вирізняємо внесок статистичних органів, які відіграли важливу роль у збереженні та систематизації краєзнавчих матеріалів, забезпечуючи розвиток історико-краєзнавчої науки в Україні. Джерельна база нашого дослідження включає праці безпосередніх діячів краєзнавства в Україні, які заклали основи розвитку цієї галузі науки. Їхні роботи стали невід'ємним складником формування методології краєзнавчих досліджень, а також цінним джерелом фактографічного матеріалу про різні регіони України.

Мета статті

Автори ставлять за мету проаналізувати концептуальні засади історико-краєзнавчої діяльності в Україні другої половини XIX — початку XX ст., запропоновані такими науковцями, як В. Антонович, М. Грушевський, М. Костомаров. Особливу увагу зосереджено на ролі статистичних органів у формуванні джерельної бази для регіональних досліджень та їхньому впливі на розвиток історичного краєзнавства.

Виклад основного матеріалу

Краєзнавство відігравало важливу роль у збереженні та дослідженні історії України в умовах, коли на загальнодержавному рівні це було значно ускладнено, зважаючи на політику русифікації. У другій половині XIX — на початку XX ст. під владою Російської імперії українська мова, культура та історія зазнавали утисків. Заборона української мови (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.) і обмеження національної ідентичності спричинили значне обмеження та навіть переслідування українських досліджень у публічному просторі. Так, історичне краєзнавство як форма локальних досліджень стало інструментом збереження національної пам'яті. Фактично займатися історичним краєзнавством в Україні у той час означало кидати виклик загальноімперській доктрині. Російська імперія наполягала на єдиній, централізованій версії історії, яка заперечувала унікальність українського минулого. Наукове утвердження української історії через історико-краєзнавчі дослідження ставало свідченням боротьби за право на самобутність та протистояння офіційним ідеологічним підходам імперії. Ця боротьба за збереження і дослідження української історії знайшла своє відображення в діяльності установ та окремих ентузіастів, які присвячували себе історико-краєзнавчим дослідженням.

У другій половині XIX — на початку XX ст. статистичні органи України відіграли унікальну роль у розвитку наукових краєзнавчих досліджень, яка вирізняла їх від подібних установ Російської імперії. У контексті загальноімперської бюрократичної системи, де статистичні комітети зосереджувалися переважно на відомчих та адміністративних задачах, українські губернські статистичні комітети проявили ініціативу, ставши центрами дослідження історії, етнографії та географії України. Їх діяльність дала потужний імпульс до накопичення історико-краєзнавчої інформації та створення науково обґрунтованої бази для подальших досліджень.

Однією з ключових особливостей українських статистичних комітетів було їхнє поєднання функцій державної установи та наукового товариства. Після реформ 1860-х років, що реорганізували роботу губернських статистичних органів, ці установи почали систематично залучати до співпраці місцевих дослідників, священиків, учителів та краєзнавців-аматорів. Таким чином, статистичні органи перетворилися на осередки міждисциплінарних досліджень, що інтегрували статистику, історію, етнографію та географію.

Унікальність їх підходу полягала у створенні програм для збору інформації про історичне, економічне та етнографічне життя регіонів. Наприклад, «Програма для опису села або містечка, розроблена» О. Лазаревським у Чернігівському губернському статистичному комітеті, стала основою для дослідження побуту, звичаїв і повсякденного життя місцевого населення. Українські губернські статистичні комітети не лише збирали та систематизували інформацію, але й активно публікували її у вигляді записок, пам'ятних книжок і календарів ¹³.

13 Слобожаніна Н. Історико-етнографічні публікації у періодичних видання Чернігівського губернського статистичного комітету другої половини XIX ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки*. 2008. Вип. 6. С. 155

Статистичні органи також стали ініціаторами популяризації наукових знань серед місцевого населення. Видання, які публікувалися комітетами, містили інформацію, доступну не лише для науковців, але й для широкого загалу, сприяючи пробудженню національної свідомості та інтересу до збереження культурної спадщини. Вони поєднували адміністративно-статистичну інформацію з історичними, етнографічними та географічними матеріалами, що робило їх унікальними у порівнянні з подібними виданнями інших регіонів Російської імперії. Наприклад, «Пам'ятна книжка Херсонської губернії» 1864 р. містила не лише адресно-довідкову частину, але й наукові розвідки, як-от етнографічні описи сіл, історичні нариси про постаті, пов'язані з краєм, та відомості про місцеві пам'ятки. Завдяки цим публікаціям вдалося зафіксувати локальні особливості регіонів, які часто залишалися поза увагою загальноімперських досліджень¹⁴. Такий підхід, що інтегрував науку, адміністрацію та краєзнавство, став основою для формування нової моделі дослідження українських територій.

Земські статистичні бюро не стояли осторонь процесів національного відродження другої половини XIX — початку XX ст. Установи відіграли значну роль у розвитку краєзнавчих досліджень, зокрема шляхом створення описово-статистичних джерел, які поєднували адміністративні, економічні та історико-культурні аспекти. Їх унікальність полягала в деталізації локальних особливостей землеволодіння, етнічного складу, господарських процесів і навіть побуту регіонів. Одним із прикладів результатів такої діяльності є видання «Збірника статистичних відомостей з Катеринославської губернії. Бахмутський повіт» (1886)¹⁵, яке стало зразком комплексного аналізу регіональної специфіки. Цей збірник, обсягом понад 1000 сторінок, включав історичний нарис заселення повіту, детальний аналіз землеволодіння та землекористування, опис різних форм оренди та характеристики господарства приватних землевласників. Унікальність видання полягала у його структурі: текстова частина містила розлогий опис етнічних та соціальних груп, зокрема переселенців і колоністів, а таблична частина подавала комбінаційні статистичні таблиці, що дозволяли наочно побачити динаміку розвитку регіону. Такі публікації були не лише цінним джерелом для адміністративних і землевпорядних цілей, але й слугували основою для краєзнавчих досліджень, надаючи вченим детальну інформацію про місцеву історію, демографію та економіку. Земські статистичні бюро так само перетворилися на осередки міждисциплінарної наукової роботи, закладаючи підвалини для сучасної регіональної історіографії та краєзнавства.

Діяльність статистичних органів України другої половини XIX — початку XX ст. була унікальним явищем в історії краєзнавства. Вони створили методологічну основу для дослідження регіонів, залучили до цієї роботи широкі кола суспільства та забезпечили накопичення значного масиву історико-краєзнавчої інформації. Завдяки їх зусиллям вдалося зберегти й осмислити унікальні риси української культури, побуту та історії, що стало підґрунтям для подальшого розвитку історичної науки в Україні. Активна діяльність статистичних органів у збиранні, систематизації та публікації даних про локальну історію, економіку й етнографію створила сприятливі умови для розвитку краєзнавства як окремого наукового напрямку. Проте важливу роль у формуванні краєзнавчих досліджень відіграли й окремі діячі, які, використовуючи зокрема й напрацювання статистичних комітетів, розширювали межі досліджень, залучаючи археологію, історію, етнографію та географію. Ці дослідники обґрунтовували ключові засади системного осмислення місцевої спадщини в контексті формування національної ідентичності.

В. Антонович став однією з ключових постатей у формуванні наукових засад історичного краєзнавства в Україні другої половини XIX ст. Він зробив вагомий внесок у переосмислення підходів до вивчення регіональної історії, запровадивши системний і методологічно обґрунтований підхід до локальних досліджень. Його роботи знаменували перехід від

14 Лянсберг О. З історії пам'ятних книжок Херсонської губернії: [як різновид довідково-бібліогр. л-ри та джерело краєзнав. знань]. *Бібліотечна планета*. 2006. № 1. С. 26–28.

15 Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Том 2. Бахмутский уезд. Екатеринослав: Тип. Я. М. Чаусского, 1886. 855 с.

аматорського збирання історичних свідчень до професійного, наукового осмислення минулого, що базувалося на археологічних, документальних і етнографічних джерелах.

В. Антонович одним із перших втілював інтеграцію археологічного матеріалу у вивчення локальної історії, що на той час було новаторським підходом. Його «Археологічна карта Волинської губернії» стала першою спробою створити систематизований каталог археологічних пам'яток регіону, яка спиралася на польові розвідки, класифікацію знахідок і аналіз джерел. Ця праця заклала основу для використання археологічних методів у краєзнавстві як одного з інструментів дослідження. Він розвивав концепцію історико-географічного вивчення регіонів, обґрунтовуючи важливість локальних досліджень для розуміння загальноукраїнської історії. Зокрема, у його працях наголошується на ролі регіональної специфіки, яку імперська історіографія ігнорувала. Вивчаючи давньоруські городища Волині, курганні могильники, Змієві вали, В. Антонович шукав закономірності розвитку місцевих спільнот, намагаючись реконструювати їхній спосіб життя, соціальну структуру та зв'язки із сусідніми регіонами. Крім того, дослідник акцентував на важливості залучення до історичних студій широкого кола людей, зокрема місцевих краєзнавців, учителів, священників. Це сприяло демократизації науки та популяризації історичних досліджень серед населення. У його роботі відчувається прагнення зробити історичне краєзнавство не лише інструментом академічних досліджень, але й засобом пробудження національної свідомості¹⁶.

Новаторський внесок у розвиток історико-краєзнавчих досліджень здійснив і М. Костомаров, заклавши методологічні основи для вивчення минулого за територіальним і етнографічним принципами. Його праця «Дві руські народності», опублікована у 1861 р. в журналі «Основа», стала фундаментом для розуміння окремішності українців як народу зі своїми історичними шляхами та ментальними особливостями. У цій статті історик обґрунтував теорію, згідно з якою українці та росіяни — це два різні етноси, що мають суттєві відмінності в культурі, світогляді та історичному розвитку¹⁷.

М. Костомаров запропонував вивчати історію на основі територіального принципу, орієнтуючись на локальні особливості розвитку суспільства. Цей підхід став вагомим внеском у краєзнавство, адже акцентував увагу на значенні регіонального контексту для формування історичних процесів. Він вважав, що історія кожного народу повинна вивчатися з огляду на його власну самобутність, а не в межах уніфікованих імперських концепцій. Загалом М. Костомаров створив теоретичне підґрунтя для історико-краєзнавчих студій, керуючись ідеєю «федералізму». Він вважав, що кожна територія має свою унікальну історію, зумовлену місцевими умовами, культурою та суспільними відносинами. Цей підхід дозволяв не лише зберігати локальні традиції, а й протистояти уніфікації історії в межах імперської ідеології.

Одним із основних напрямів українського історичного краєзнавства було вивчення «земель» — регіональних одиниць, які в історичній перспективі мали власні особливості, що не завжди знаходили відображення в загальнонаціональних дослідженнях. Ідею вивчення цих регіональних одиниць як основи для глибшого розуміння історії України активно розвивали представники «земельної школи». Вони досліджували історико-географічні, демографічні, етнотериторіальні та соціокультурні особливості різних земель України. Це дозволило побачити не тільки специфіку розвитку кожної окремої території, але й її вплив на загальну історичну картину країни.

Першим теоретичне обґрунтування таких досліджень надав М. Грушевський, який використав ідеї попередників, зокрема М. Костомарова та В. Антоновича. Ці вчені звертали увагу на важливість вивчення історії окремих земель для розуміння соціально-економічного, культурного та політичного розвитку України. М. Грушевський розвинув цю ідею, поєднавши «вертикальний» (фокусація на національній історії) і «горизонтальний» (вивчення окремих земель) підходи, створивши цілісну картину історії країни, де кожна земля мала своє місце.

¹⁶ Ярмошик І. Становлення історичного краєзнавства Волині в XIX — на початку XX століть. Житомир : Волинь, 1998. С. 4–5

¹⁷ Бугрій В. Становлення наукових засад історичного краєзнавства в Україні (друга половина XIX — початок XX ст.). *Сумський історико-архівний журнал*. 2014. № 23. С. 15.

М. Грушевський, безумовно, став ключовою фігурою в українському краєзнавстві. Його концепція «суцільної історії України» була значною мірою заснована на дослідженнях регіональних особливостей. Історик категорично заперечував концепцію єдиної «давньоруської» народності, яку підтримували російські вчені, і обґрунтовував ідею незалежності українських земель, що стали спадкоємцями Київської держави, а не Московії. Його ідеї про державну незалежність і безперервність історичного процесу на всіх територіях України стали основою національної історіографії та політичного руху в Україні на початку ХХ ст.¹⁸

Висновки

Отже, історико-краєзнавча діяльність другої половини ХІХ — початку ХХ ст. відіграла важливу роль у процесах національного відродження, сприяючи збереженню історичної пам'яті та формуванню української ідентичності. В умовах імперської політики русифікації особливу роль у становленні історико-краєзнавчих студій відіграли статистичні установи, які стали важливими центрами збору, аналізу та систематизації даних про економічне, соціальне, етнографічне та культурне життя українських регіонів. На відміну від аналогічних структур Російської імперії, українські губернські статистичні комітети не обмежувалися адміністративно-управлінськими функціями, а активно долучалися до наукових досліджень, що сприяло накопиченню джерельної бази для історичних, етнографічних та краєзнавчих студій. Крім того, ключові науковці-краєзнавці, такі як В. Антонович, М. Костомаров і М. Грушевський, зробили значний внесок у розвиток теоретико-методологічних і концептуальних засад історико-краєзнавчих досліджень. Їхні праці заклали концептуальні основи вивчення регіональної історії, етнографії та соціальної структури українських земель, сприяючи переходу від описового до системного та аналітичного підходу у дослідженнях.

Таким чином, історико-краєзнавча діяльність другої половини ХІХ — початку ХХ ст. в Україні стала важливим інструментом для формування наукової історичної традиції, консолідації національної самосвідомості та збереження локальної культурної спадщини. Вона поєднала зусилля науковців, статистичних комітетів і місцевих дослідників у спільному прагненні зберегти українську історію в умовах імперського тиску. Результати цієї діяльності не лише заклали підвалини для розвитку сучасної регіональної історіографії, а й продовжують бути актуальними для сучасної науки, забезпечуючи джерельну базу для подальших досліджень історичного минулого України.

References:

1. Bazhenov, L. (1996). Stanovlennia i rozvytok istorychnoho kraieznavstva Pravoberezhnoi Ukrainy (kinets XVIII — pershi desiatyrichchia XX st.). [Formation and development of historical local lore of Right-Bank Ukraine (late 18th — early 20th centuries)]. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Bondarenko, H. (2011). Teoretychni ta metodolohichni problemy istorychnoho kraieznavstva. [Theoretical and methodological problems of historical local lore]. *Kraieznavstvo. [Local History]*, 3, 23–29. ISSN 2222–5250. [in Ukrainian].
3. Buhrij, V. (2014). Stanovlennia naukovykh zasad istorychnoho kraieznavstva v Ukraini (druha polovyna XIX — pochatok XX st.). [Formation of scientific principles of historical local lore in Ukraine (second half of the 19th–early 20th centuries)]. *Sums'kyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. [Sumy Historical and Archival Journal]*, 23, 15. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Siaj_2014_23_4. [in Ukrainian].
4. Drozdova, O. (2001). Vydannia Statystychnoho biuro Poltavskoho hubernskoho zemstva yak dzherelo kraieznavchykh vidomosteï. [Publications of the Statistical Bureau of the Poltava Provincial Zemstvo as a source of local lore information]. *Bibliotekna planeta. [Library Planet]*, 1, 35–36. [in Ukrainian].
5. Havryliv, B. (1996). Rozvytok ukrainskoho istorychnoho kraieznavstva na Prykarpatti (XIX — pochatok XX st.). [Development of Ukrainian historical local lore in Prykarpattia (19th–early 20th centuries)]. Chernivetskyi derzhavnyi universytet im. Yu. Fedkovycha. [in Ukrainian].

¹⁸ Верменич Я. Роль М. С. Грушевського у становленні системи регіонально-історичних досліджень в Україні. *Український історичний журнал*. 1998. № 2. С. 92–94

6. Krylova, A. (2010). Zemski statystychni publikatsii yak dzhерelo doslidzhennia zemlevolodinnia etnichnykh ta sotsialnykh hrup Pivnichnoho Priazov'ia. [Zemstvo statistical publications as a source for studying land ownership of ethnic and social groups of Northern Azov region]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu. [Scientific Papers of the Faculty of History of Zaporizhzhia State University]*, XXVIII, 446–451. [in Ukrainian].
7. Liansberh, O. (2006). Z istorii pamiatnykh knyzhok Khersonskoi hubernii: yak ryznovyd dovidkovo-bibliohrafichnoi literatury ta dzhерelo kraieznavchykh znan. [From the history of memorial books of Kherson province: as a type of reference and bibliographic literature and a source of local history knowledge]. *Bibliotekna planeta. [Library Planet]*, 1, 26–28. [in Ukrainian].
8. Makiienko, O. A. (2005). Oleksandr Rusov — orhanizator zems'koi statystyky v Khersons'kii hubernii. [Oleksandr Rusov — organizer of zemstvo statistics in Kherson province]. *Ukraina soborna. [United Ukraine]*, 2(III), 115–125. [in Ukrainian].
9. Makiienko, O. A. (2007). Diiaci Khersonskoho zemstva: Oleksandr Oleksandrovych Rusov. [Figures of Kherson Zemstvo: Oleksandr Oleksandrovych Rusov]. *Pivdennyi arkhiv. Istorychni nauky. [Southern Archive. Historical Sciences]*, 26, 191–192. [in Ukrainian].
10. Poiedynok, M. S. (2015). Statystychni roboty Poltavskoi ta Kharkivskoi hubernskykh zems'kykh uprav dlia rozvytku ahronomichnykh doslidzhen (kinets XIX — pochatok XX st.). [Statistical works of Poltava and Kharkiv provincial zemstvo administrations for the development of agronomic research (late 19th — early 20th centuries)]. *Visnyk ahrarnoi istorii. [Bulletin of Agrarian History]*, 11–12, 250–254. [in Ukrainian].
11. Reient, O. (2017). Naukovometodolohichni zasady suchasnoho kraieznavstva. [Scientific and methodological principles of modern local history]. *Kraieznavstvo. [Local History]*, 1–2, 21. <http://resource.history.org.ua/publ/kraieznavstvo>. [in Ukrainian].
12. Sbornik statisticheskikh svedeniy po Yekaterinoslavskoy gubernii. Tom 2. Bakhmutsky uezd. (1886). [Collection of Statistical Data on the Yekaterinoslav Province. Vol. 2. Bakhmut County]. Ekaterinoslav: Tipografiya Ya. M. Chauskogo. [in Russian].
13. Slobozhanina, N. (2008). Istoryko-etnografichni publikatsii u periodychnykh vydanniakh Chernihivskoho hubernskoho statystychnoho komitetu druhoi polovyny XIX st. [Historical and ethnographic publications in periodicals of the Chernihiv provincial statistical committee in the second half of the 19th century]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 6: Istorychni nauky. [Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 6: Historical Sciences]*, 6, 155. [in Ukrainian].
14. Terskyi, S. (2010). Istoriia arkeolohichnykh doslidzhen ta istorichnoho kraieznavstva Volyni: monohrafiia. [History of archaeological research and historical local lore of Volhynia: monograph]. Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". [in Ukrainian].
15. Totska, Zh. (2012). Rozvytok istorichnoho kraieznavstva na Chernihivshchyni v pershii polovyny XIX st. [Development of historical local lore in Chernihiv region in the first half of the 19th century]. Chernihivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni T. H. Shevchenka. [in Ukrainian].
16. Vermenych, Ya. (2004). Istorychna rehionalistyka i kraieznavstvo: dialektyka spivvidnoshennia. [Historical regionalism and local history: dialectics of correlation]. *Istoryko-geohrafichni doslidzhennia v Ukraini. [Historical and Geographical Studies in Ukraine]*, 7, 29–47. http://resource.history.org.ua/publ/geo_2004_7_29. [in Ukrainian].
17. Vermenych, Ya. (1998). Rol M. S. Hrushevskoho u stanovlenni systemy rehionalno-istorychnykh doslidzhen v Ukraini. [The role of M. S. Hrushevskyi in the formation of the system of regional-historical research in Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. [Ukrainian Historical Journal]*, 2, 92–94. [in Ukrainian].
18. Yarmoszyk, I. (1998). Stanovlennia istorichnoho kraieznavstva Volyni v XIX — na pochatku XX stolit. [Formation of historical local lore of Volhynia in the 19th-early 20th centuries]. Zhytomyr: Volyn. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 03.02.2025.

Схвалено до друку / Accepted: 26.03.2025.